

Kateřina Voleková

K dalším latinsko-českým mamotrektům*

On the Other Latin-Czech Mammotrecti

■ **Abstract:** During the Middle Ages not only Latin biblical commentaries were used to understand the Bible, but also monolingual Latin dictionaries focusing on unusual vocabulary. The most popular included Mammotrectus, which was compiled at the beginning of the 14th century by the Italian minorite Giovanni Marchesini and which in the Czech lands during the 15th century acquired Czech translations mostly taken from the second redaction of the Old Czech Bible. This dictionary formed the basis for bilingual Latin-Czech biblical dictionaries known as Mammotrecti. Nineteen Mammotrecti have been dealt with by two Czech researchers, Bohumil Ryba and Vladimír Kyas. This paper also presents another three Mammotrecti from the 15th century: a Latin-Czech local Mammotrect on the biblical prologues, written on the front and back inside covers of a manuscript at the St Vitus Metropolitan Chapter library under the administration of the Prague Castle Archive (shelf no. B 2/1), a Latin-Czech local Mammotrect from the manuscript of the former St James parish library in Brno (City of Brno Archive, St James Library shelf no. 34/42), which highlights the translation of difficult words from the New Testament, and a Latin-Czech local Mammotrect on pericopes from the Gospels and the Epistles based on the church year from a manuscript housed in the monasterial library in Schlägl, Austria (shelf no. Cpl. 203).

■ **Key words:** Latin; Old Czech; Bible; dictionary

■ **Mgr. Kateřina Voleková** je doktorandkou Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se středověkou bohemikální lexikologií a lexikografií (volekova@ujc.cas.cz).

Pro středověké latinsko-české slovníky vykládající obtížná slova latinské bible se v české odborné literatuře¹ užívá termín *mamotrekt*,² a to podle latinského slovníku italského minority Giovannioho Marchesiniho z Reggia u Modeny z počátku 14. století. Název výkladového slovníku *Mamotrepton*, který znamená „prsem odkojený“ a jehož forma je v rukopisech a prvotiscích velmi rozkolísaná (*Mamotreptus*, *Mammotrectus*, *Mammotractus*, *Monatractus* aj., dále citujeme jako *Mammotrectus*), ukazuje na jeho určení zvláště pro žáky a kněze studující latinskou bibli. Pro potřeby nastávajících kazatelů sestavil Marchesini do jednoho souboru latinské výklady méně obvyklých slov středověké bible a vybraných liturgických textů, výklady přebíral „z prací jiných“ (*ex laboribus aliorum*), především z latinských výkladových slovníků 13. století (*Summa Guilelma Britona*, *Catholicon* Jana Balba aj.) a z biblického komentáře *Glossa*

* Tento příspěvek vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

¹ V článku navazujeme především na tyto práce: Bohumil RYBA, *K latinsko-českým mamotrektům*, Praha 1940; Vladimír KYAS, *Za českou předlohou staropolského mamotrektu*, *Slavia* 27, 1958, s. 182–187; TÝŽ, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997; Wanda ŽUROWSKA-GÓRECKA - Vladimír KYAS (edd.), *Mamotrekty staropolskie I–III*, Wrocław 1977–1980.

² K pravopisu tohoto termínu srov. Milada HOMOLKOVÁ, *K původu a pravopisu jednoho literárního termínu*, *Naše řeč* 88, 2005, s. 167–168.

ordinaria.³ Ve výkladech Marchesini podával informace o gramatickém rodě, délce vokálů, významu a původu slov.

V Čechách je *Mammothrectus* jistě doložen z druhé poloviny 14. století.⁴ O oblíbenosti tohoto výkladového slovníku svědčí i to, že patří mezi prvotisky a během druhé poloviny 15. století byl vytištěn dokonce třiadvacetkrát (poprvé v roce 1470 v Mohuči u Petera Schoeffera).

V českém prostředí první poloviny 15. století začala být méně známá slova latinského textu *Mammothrectu* glosována českými překlady a podle jeho vzoru vznikaly latinsko-české slovníky. Zaměřují se na obtížné latinské výrazy z biblických a jiných liturgických textů a řadí hesla buď podle pořadí, jak postupují jednotlivé kapitoly i se svými prology od Geneze až po Zjevení (tzv. mamotrekty lokální), nebo v abecedním pořádku (mamotrekty abecední). České výrazy byly podle Kyase⁵ vybrány většinou z již hotového českého biblického překladu, a to z druhé redakce staročeské bible, kde ještě měla značná část Starého zákona prvotní překlad. Postupně do slovníků pronikají i nové překlady třetí redakce a místy se objevují také samostatné české překlady biblických výrazů bez ohledu na znění staročeských biblí.

Z 15. století máme v českých knihovnách a archivech doloženo obecně větší množství rozmanitých příruček sloužících ke studiu latinské bible, zejména výkladových a překladových slovníků různého rozsahu, což odráží zvýšený zájem o biblická studia v tehdejších Čechách. Z výkladových slovníků jmenujme například oblíbený latinský slovník *Catholicon* Jana Balba nebo slovník *Lucianus* Heinricha z Řezna, jehož české rukopisy obsahují kromě německých a francouzských překladových glos také slova česká.⁶ Překladové slovníky k bibli, a to latinsko-české, jsou neméně četné. Kyas⁷ uvádí, že se z celého 15. století zachovalo šestnáct rukopisů latinsko-českých mamotrektů a tři menší úryvky, tedy celkem devatenáct rukopisů. Mezi neúplné mamotrekty můžeme zařadit i další rukopisy, kterým se Kyas podrobněji nevěnuje a které zmiňuje Václav Flajšhans⁸ ve své studii o dějinách české lexikografie v edici Klaretových slovníků. V našem článku představíme tři z dalších dochovaných mamotrektů. Tato trojice představuje tři různé typy lokálních mamotrektů: za prvé latinský výkladový biblický slovník s českými překlady vybraných heslových slov, za druhé latinsko-český překladový biblický slovník bez rozsáhlých latinských výkladů a za třetí latinsko-český slovník k perikopám s převažující českou složkou. U vybraných textů se zaměříme především na jejich vztah k ostatním dochovaným mamotrektům a k redakcím staročeského překladu bible.

³ Srov. B. RYBA, *K latinsko-českým mamotrektům*, s. 49; W. ŽUROVSKA-GÓRECKA – V. KYAS (edd.), *Mamotrekty I*, s. V.

⁴ Srov. například rukopisy Národní knihovny České republiky se sign. XIII E 7, fol. 253^r-299^r a sign. I G 36, fol. 1^r-76^r z tohoto období.

⁵ V. KYAS, *Česká bible*, s. 119.

⁶ Středolatinským slovníkem *Lucianus* a jeho reflexí v českých zemích se intenzivně zabýval Bohumil RYBA, *Středolatinský slovník „Lucianus“ a jeho české úpravy*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická, 1944, č. 3.

⁷ V. KYAS, *Za českou předlohou*, s. 182; TÝŽ, *Česká bible*, s. 119 a 281.

⁸ Václav FLAJŠHANS, *Klaret a jeho družina I. Slovníky veršované*, Praha 1926, s. XVI-XVIII.

Kapitulní latinský lokální mamotrekt s českými glosami

K fragmentárně dochovaným slovníkům můžeme zařadit mamotrekt zapsaný na předním přidešti a posledním foliu rukopisu Knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta ve správě Archivu Pražského hradu se signaturou B 2/1. Na necelých třech foliích je zapsán latinsko-český lokální mamotrekt k biblickým prologům (dále jen MamKapP),⁹ který zmiňuje již V. Flajšhans.¹⁰ Rukopis obsahuje první část latinské bible od knihy Genesis až po knihu Job včetně prologů s českými glosami, dokončenou v roce 1419.¹¹ Jiný písař začal zapisovat mamotrekt na přední přidešti a pak pokračoval na posledním listu rukopisu, na foliu 367ra za koncem latinské knihy Job, poté psal i na druhou stranu folia (367va–367vb). Mezi koncem knihy Job a začátkem slovníku na foliu 367ra se nachází přípisek jinou rukou o jistém pozdvižení na Moravě v roce 1451: „Anno Domini M^o CCCCLI^o circa festum Wenceslai quidam monachus ordinis minorum venit in terram Moravie et ibidem quam plurimos seduxit a communione calicis summe veritatis.“ (tj. „Léta Páně 1451 okolo svátku Václava přišel na Moravu jakýsi františkánský mnich a tam odvrátil přemnohé lidi od přijímání kalicha nejvyšší pravdy.“) Za koncem slovníčku na fol. 367vb je přípisek týkající se česko-uherských válek v roce 1467: „Anno Domini MCCCCLXVII^o fuit magna turbacio per totum regnum Bohemie, quia quidam consurrexerant contra regem Georgium et percussi sunt undique ut canes, castra multa in Bohemia expugnavit: castrum Rudnicz, Czerweni Hradek, Nawarow, Wrziesstiw, Lestno, Kostelec.“ (tj. „Léta Páně 1467 bylo velké pozdvižení po celém Českém království, protože někteří povstali proti králi Jiřímu a byli na všech stranách pobiti jako psi, mnohé hrady v Čechách dobyl: hrad v Roudnici, Červený Hrádek, Navarov, Vřešřov, Lestno, Kostelec.“) Samotný text slovníčku byl tedy do rukopisu zapsán zřejmě na počátku druhé poloviny 15. století¹² a dokládá pokračující zájem českého kulturního prostředí o překládání latinského biblického textu do staré češtiny.

Z obsahového hlediska se jedná o latinsko-český lokální mamotrekt ke dvěma biblickým prologům, a to prologům, které bývají řazeny hned na začátek biblického textu. Jsou to Jeronýmův dopis jeho příteli Paulinovi (dále jen Prol. HierPaul), který začíná slovy *Frater Ambrosius* a pro svou délku je rozdělen na kapitoly (jejich počet v mamotrektech mírně kolísá), a prolog k pěti knihám Mojžíšovým (dále jen Prol. ad Pentat), jehož incipit zní *Desiderii mei*. Text slovníčku je rozdělen do devíti „prologů“. Rozmístění textu na foliích je následovné: Prol. HierPaul c. 1: *Primus prologus* přední přidešti; c. 2: *2us* přední přidešti; c. 3: *3us* *prologus* přední přidešti; c. 4: *4us* přední přidešti; c. 5: *5us* přední přidešti; c. 6: *6us* přední přidešti, *Sequitur prologus 6* 367ra; c. 7: *Prologus septimus* 367rb; c. 8 a 9: *Prologus 8us* 367rb–367va; Prol. ad Pentat: *Prologus nonus* 367va–367vb.

Text kapitulního slovníku k biblickým prologům je z dochovaných českých mamotrektů nejpodobnější dvěma z nich, a to jinému mamotrektu kapitulnímu (dále jen

⁹ Zkratky staročeských památek a pramenů cituji podle úzu Staročeského slovníku (srov. Bohuslav HAVRÁNEK (ed.), *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, Praha 1968). Pokud pro daný pramen zkratka chybí, vytváříme ji po vzoru zkratek již existujících.

¹⁰ V. FLAJŠHANS, *Klaret*, s. XVI.

¹¹ Srov. Adolf PÁTERA – Antonín PODLAHA, *Soupis rukopisů Knihovny Metropolitní kapitoly pražské. První část: A–E*, Praha 1910, s. 173.

¹² Této době odpovídá i písmo, zběžná gotická kurzíva, a pravopis českých glos, kdy není značena jótace po konsonantech c, ř, s (*pracze, przegiti, fe*).

MamKapQ¹³) a mamotrektu mikulovskému (dále jen MamMk¹⁴). Oba tyto biblické slovníky přebírají výkladovou část na první dva latinské prology z původního latinského *Mammotrectu* a u vybraných hesel obsahují průběžné české překladové glosy. Tím se liší od ostatních slovníků, v nichž nacházíme výkladovou nebo překladovou část k prologům. Ne všechny české mamotrekty tento text obsahují – chybí ve zlomcích mamotrektů (MamUKE aj.) a také v lokálních mamotrektech na perikopy (MamBřevn aj.). Další odlišné slovníky, které mají část týkající se prologů, obsahují buď latinsko-české dvojice až na konci kapitol za latinskými výkladovými hesly z *Mammothrectu* (MamMarchM), nebo latinská výkladová hesla v různé míře krátí a vypouštějí (MamKapR, MamKapS, MamVíd, MamUKB, MamUKD), nebo je vůbec nemají a obsahují pouze několik málo latinsko-českých heslových dvojic (MamUKC).

České překlady mají původ v kompletním českém překladu biblických prologů, který je dochován ve dvou opisech – ve druhém svazku Bible litoměřicko-třeboňské (fol. 144^r-171^v, dále jen ProlBibL¹⁵) a v rukopise pražské Metropolitní kapituly sv. Víta se sign. A 127 (fol. 1^r-34^v, dále jen ProlBibK).¹⁶ Přeložil je jeden překladatel a jeho překlad se po celé 15. století opisoval bez velikých změn do rukopisů českých biblí. Dva první prology (Prol. HierPaul a Prol. ad Pentat) najdeme v pěti dochovaných druhoredakčních biblích (BiblBoč, BiblMosk, BiblKunšt, BiblMlyn, BiblWolf), z třetiredakčních biblí obsahuje oba prology jen Bible kladrubská, zatímco Bible padeřovská obsahuje pouze Jeronýmův list.¹⁷

Zlomek latinsko-českého mamotrektu na předešlé kapitulního rukopisu je výtahem z neznámé předlohy, která má blízko k MamKapQ a MamMk. MamKapP má blíže k MamKapQ, k latinským a latinsko-českým heslům na prology na fol. 22ra-24rb, neboť v této variantě je stejné chybné rozdělení kapitol v prvním prologu. To se liší od ProlBibL, ProlBibK a latinského *Mammothtractu* v rozdělení sedmé a osmé kapitoly. Do sedmé kapitoly jsou v kompletním českém překladu prologů vloženy další kratší prology k prorokům (ProlBibL 146rb-146vb, ProlBibK 3vb-4va) a osmá kapitola v kompletním českém překladu začíná slovy „Máš zde najmilejšího bratra Eusebia“ (ProlBibL 147va, ProlBibK 5ra), v *Mammothrectu* výkladem „Eusebius fuit quidam religiosus vir“ („Eusebius byl jakýsi zbožný muž“, *Mammothrectus* 1470, s. 5). V MamKapP a MamKapQ je už část sedmé kapitoly spojena s kapitolou osmou. Na rozdíl od nich nerozděluje MamMk první biblický prolog Prol. HierPaul (1^r-4rb) na jednotlivé kapitoly.¹⁸

Oproti původnímu překladu v souborech prologů, kterého se bible druhé a třetí redakce velmi pevně drží, bývá v mamotrektech český překlad nejednou pozměněn. Tři příklady jsou uvedeny v tabulce č. 1. V prvním případě je v mamotrektech přidáno k pů-

¹³ Archiv Pražského hradu, knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 45, fol. 24^r-75^v, první polovina 15. století.

¹⁴ Moravská zemská knihovna v Brně, sign. Mk 89, fol. 1^r-167^v/168^r, první polovina 15. století.

¹⁵ Státní oblastní archiv Litoměřice, tzv. biskupská knihovna Emanuela z Valdštejna, sign. BIF 3/2.

¹⁶ Srov. V. KYAS, *Česká bible*, s. 62.

¹⁷ Srov. Hana KREISINGEROVÁ - Jaroslava PEČÍRKOVÁ, *Biblické prology ve staročeských biblích*, in: Petr Nejedlý - Miloslava Vajdlová (edd.), *Cesty slov*, Praha 2012, s. 143.

¹⁸ Od čtvrté (neoznačené) kapitoly však MamMk mění zápis textu z *in continuo* na zápis heslovitý, přičemž každé nové heslo začíná na novém řádku. Můžeme proto usuzovat, že jeho předloha na rozdíl od samotného MamMk rozdělení na kapitoly obsahovala.

vodnímu překladu *valchář* synonymum *barvieř*, v druhém případě se překlad v mamotretech zcela liší od prologů a ve třetím případě je změněn nejen tvar slovesa (3. osoba *iugulat* versus 1. osoba *iugulo*), ale dva mamotreky mají dokonce vlastní překlad.

příklad 1	příklad 2	příklad 3
<i>fullones</i> Prol. HierPaul 6	<i>garrula anus</i> Prol. HierPaul 6	<i>iugulat</i> Prol. ad Pentat
<i>valcháři</i> ProlBibL 145 ^{va} , ProlBibK 3 ^{ra}	<i>štěbetná babice</i> ProlBibL 145 ^{vb} , ProlBibK 3 ^{ra}	<i>hubí</i> ProlBibL 148 ^{ra} , ProlBibK 6 ^{ra}
<i>valcháři</i> BiblBoč 5 ^{va} , BiblKladr 2 ^{rb}	<i>štěbetná (hovorná in marg.) babice</i> BiblBoč 5 ^{vb} , <i>štěbetná babice</i> BiblKladr 2 ^{rb}	<i>hubí</i> BiblBoč 8 ^{ra} , BiblKladr 4 ^{ra}
<i>Fulo, -onis, qui parat et candidat pannum, barvieř</i> MamKapQ 22 ^{vb}	<i>Garula a gariendo, hovorná. Anus, id est vetula, baba</i> MamKapQ 22 ^{vb}	<i>iugulo hubím</i> MamKapQ 23 ^{vb}
<i>Fulo, -onis, qui parat et candidat pannum, barvieř, valchář</i> MamMk 2 ^{rb}	<i>Garrula a gariendo, hovorná. Ava, id est vetula</i> MamMk 2 ^{rb}	<i>iugulo hrtuším</i> MamMk 3 ^{vb}
<i>Fulo, -onis barvieř alias valchář</i> MamKapP 367 ^{ra}	<i>Garula hovorná. Anus baba</i> MamKapP 367 ^{ra}	<i>iugulo ruším</i> MamKapP 367 ^{ra}

Tabulka 1

Brněnský latinsko-český mamotrekt k Novému zákonu

Latinsko-český biblický slovník k Novému zákonu je zapsán v rukopise Archivu města Brna se signaturou 34/42 (dále jen MamAMB). Kodex patří do rukopisného souboru knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně, který je dnes uložen v Archivu města Brna. V rukopise je zapsán latinský Nový zákon s prology (fol. 1^r-206^r), index nedělních a svátečních epištolních a evangelijních perikop (fol. 213^r-220^v), latinsko-český mamotrekt k Novému zákonu (fol. 220^v-229^v) a část latinského Starého zákona s prology (fol. 229^v-280^v). Rukopis vznikl roku 1433 ve Slezsku.¹⁹ V explicitu na foliu 206^r je jako písař, jehož rukou je zapsána část Nového zákona, celý index a slovník, uveden jakýsi servitor Martin a jako místo sepsání rukopisu je uveden Lobenstein, zřejmě dnešní Úvalno v Moravskoslezském kraji u Krnova na česko-polské hranici (srov. „Finis est Novi testamenti, scripti in Lobinsteyn per manus Martini, pro tunc servitoris ecclesie ibidem, anno Domini M^oCCCC^oXXXIII sabbato ante Dominicam, qua cantatur Cantate etc.“, tj. „Končí se Nový zákon, psaný v Lobinsteinu rukou Martina, tehdejšího služebníka tamějšího kostela, léta Páně 1433 v sobotu před nedělí, kdy se zpívá Cantate [tj. 9. května, pozn. autorky] atd.“).²⁰ Mamotrekt je opisem neznámé předlohy a je z ní opsán celý (srov. zápis písaře na konci mamotrektu: „A tak máš tomu nyní konec, milý kněže Martine, nebť již nemám z čeho více psáti. A s tím buď jméno buožie pochváleno. Amen. Deo gracias.“ 229^v).

Jako první se o tomto mamotrektu zmiňuje Josef Jungmann v oddíle o slovnících z období 1410-1526 a cituje totéž subscriptum: „Vokabulář čili výklad méně světlých slov,

¹⁹ Srov. Stanislav PETR, *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*, Praha 2007, s. 173.

²⁰ *Tamtéž*, s. 178.

přidán k novému zákonu r. 1433 od kněze Martina v Uvalně (Lobenstein) psaném. Na konci: „A tak máš tomu nyní konec, milý kněze Martine.“ Po zákoně doloženo: *Finis novi testamenti scripti in Lobenstein per manus Martini pro tunc Cantoris ecclesiae ibidem 1433. ve 4. Rkp. (Boček).*²¹ Ignác Jan Hanuš v *Dodatcích a doplňcích k Jungmannově Historii literatury české* na základě uvedeného Bočkova jména na konci v závorce usoudil, že rukopis patřil do sbírky archiváře Antonína Bočka (1802–1847), a k Jungmannovým údajům poznamenává, že „co bývalo u p. Bočka, leží nyní v zemském archivu v Brně“.²² Do Bočkovy sbírky však náš rukopis nikdy nepatřil, Boček o něm asi jen podal Jungmannovi zprávu. V soupise mamotrektů, který podává V. Flajšhans ve své úvodní studii v edici Klaretových slovníků,²³ je uveden tento mamotrekt jako „nyní neznámý“. Neznámým zůstal i B. Rybovi a V. Kyasovi, kteří ho ve svých soupisech mamotrektů neuvádějí.²⁴

Samotný text mamotrektu je psán v jediném sloupci, stejný písař zapisoval i latinské nadpisy jednotlivých biblických knih: *Matheus 220^v, Marcus 221^v, Lucas 222^r, Iohannes 223^r, Ad Romanos 223^v* atd. Nalevo od hlavního textu na okraj pak zapisoval arabskými číslicemi čísla příslušných kapitol (1, 2, 3 atd.). Jednotlivá hesla jsou psána na samostatné řádky. Obsahem hesel jsou obtížnější slova z celého Nového zákona (od Matoušova evangelia do Apokalypsy), slova z biblických prologů zde uvedena nejsou. Jedná se o výtah z nějakého rozsáhlejšího latinsko-českého mamotrektu. Rozsahem a výběrem hesel se podobá novozákonní části MamUKD (317rd–322^{rc}) a MamKapS (113th–125va). Převažují latinsko-české překladové dvojice (např. *In transmigracione u převedení MamAMB 220^v, Mt 1,11*), někdy s latinským výkladem (např. *Tetrarcha čtvrták, tenens quartam partem regni* – „Tetrarcha čtvrták, vládnoucí čtvrtině království“ MamAMB 221^r, Mt 14,1), a zřídka se objevují hesla jen čistě latinská bez českého překladu (např. *Sporta est vas ad ferendum panem ad mensam* – „Košík je nádoba na nošení chleba ke stolu“ MamAMB 221^r, Mt 16,10). Jeho poměr k ostatním mamotrektům ukážeme na jednom z překladatelsky obtížnějších míst staročeské bible: je to latinský výraz *locusta* v Novém zákoně, o kterém pojednali již různí badatelé, naposledy H. Sobalíková.²⁵ Tímto slovem se v Matoušově a Markově evangeliu (Mt 3,4; Mk 1,6) označuje jídlo, kterým se živil Jan Křtitel na poušti. Latinská *locusta* s významem „saranče, kobylka“ je však jmenována v Třetí knize Mojžíšově (Lv 11,22–22) ve výčtu nečistých zvířat, jejichž konzumace je židům zakázána. Aby se překladatelé vyhnuli tomuto rozporu, přisuzovali novozákonnímu výrazu *locusta* jiný význam. Tak byla *locusta* překladateli prvních tří redakcí staročeské bible překládána buď sémanticky nejasnou přejímkou *lokusta* (BiblOl, BiblLitTřeb), nebo lexémy označující nějakou zelenou rostlinu, zvl. pomocí výrazů *ščevík* (BiblDrážď, BiblOl, BiblMik, BiblMil) a *zelina* (BiblBosk, BiblWolf, BiblLit, BiblBoč, BiblDuch, BiblKunšt, BiblMlyn, BiblPad). Překlad *kobylka*, který nacházíme v MamAMB, se objevuje až v samostatných Nových zákonech mladší skupiny druhé redakce (BiblKlemNZ, BiblMuzNZ) a v BiblPraž ze čtvrté redakce.²⁶

²¹ Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české*, Praha 1849, s. 60.

²² Ignác Jan HANUŠ, *Dodatky a doplňky k Jungmannově Historii literatury české*, Praha 1869, s. 2.

²³ V. FLAJŠHANS, *Klaret*, s. XVII.

²⁴ Srov. B. RYBA, *K latinsko-českým mamotrektům*, s. 7; V. KYAS, *Za českou předlohou*, s. 183.

²⁵ Hana SOBALÍKOVÁ, *Byla staročeská lokusta k jídlu?*, in: Juraj Hladký – Ľubomír Rendár (edd.), *Varia XIX. Zborník plných príspevkov z 19. kolokvia mladých jazykovedcov*, Trnava 2010, s. 340–347.

²⁶ Srov. přehled překladů ve staročeských biblích na dvou novozákonních místech v Matoušově a Markově evangeliu, který uvádí H. SOBALÍKOVÁ, *Byla staročeská lokusta k jídlu?*, s. 342.

V MamAMB je latinský lexém *locusta* doložen mezi obtížnými slovy Matoušova evangelia: *Locuste kobylinky. Quidam dicunt ščevík* MamAMB 220v (Mt 3,4). Většina českých mamotrektů dává přednost překladu *ščevík* nebo *zelina* a staročeský překlad *kobylyka* je výjimečný, kromě MamAMB jej nacházíme jen ve Výkladu krumlovském na verš z Marka, viz tabulka č. 2.

Mam	Mt 3,4	Mc 1,6
MamUKB	<i>Locuste ščevík 212^f</i>	-
MamUKC	<i>Locuste zeliny, ščevík 133ra</i>	-
MamMk	<i>Locuste ščevík 157ra</i>	-
MamMarchM	<i>Locuste zelina vel ščevík 174va</i>	<i>Locustas Mathei III 178va</i>
MamMarchN	<i>Locuste ščevík 133rb</i>	<i>Locuste zeliny 138rb</i>
MamKapQ	<i>Locuste [...] ščevík 60vb</i>	
MamKapR	<i>Locuste zelina, ščevík 117rb</i>	<i>Locustas Mathei III° 121rb</i>
MamKapS	<i>Locuste ščevík 113rb</i>	-
MamKapZ	<i>Locuste zelina 161^v</i>	-
MamAMB	<i>Locuste kobylinky. Quidam dicunt ščevík 220^v</i>	-
MamDrk	-	<i>ščevík (fczewyl rkp.) 282^f</i>
VýklKruml	<i>Locustas Levitici II° vide 226ra</i>	<i>Locustas kobylinky 238va</i>

Tabulka č. 2

Drkolenský latinsko-český mamotrekt k perikopám

Drkolenský latinsko-český lokální mamotrekt k evangelním a epištolním perikopám podle církevního roku pochází z rukopisu, který je uložen v knihovně premonstrátského kláštera v rakouské Drkolně (něm. Schlägl) pod místní signaturou 216 (= katalogová Cpl. 203). Rukopis je převážně latinský: z celkem 318 folií psaných gotickou kurzívou počátku 15. století zabírají největší část latinská kázání *Sermones de tempore per annum* snad od Petra ze Stupna (fol. 17^f–265^f), dále je zde zapsán Bonaventurův spisek *Imago vitae* (265^v–281^v), české překlady vybraných evangelních a epištolních míst ze čtení církevního roku, tj. latinsko-český mamotrekt (282^f–300^v), staročeské pašije (301^f–307^f) a výtah z výkladu na Žalm 118 z *Postilly litteralis* Mikuláše Lyry (307^f–308^f).²⁷ Rukopisem se podrobněji zabýval Josef Vintř, který z rukopisu zpřístupnil v kritické edici staročeské pašije.²⁸

Rukopis patřil bývalému proboštovi rokycanských augustiánů Václavu Faulišovi, který napsal sám většinu rukopisu (též mamotrekt a staročeské pašije), a to roku 1412 podle explicitu na zadním předeštlí („Anno Domini M CCCCXII“). Václav napsal v roce 1410 také drkolenský kodex se signaturou Cpl. 204, v němž je na fol. 192^f–223^v *Postilla*

²⁷ Srov. Godefrido VIELHABER – Gerlacus INDRA, *Catalogus codicum plagensium (Cpl.) manuscriptorum*, Linz 1918, s. 339; a Josef VINTŘ, *Staročeské pašije z hornorakouského kláštera Drkolná/Schlägl*, *Listy filologické* 114, 1991, s. 246–255, zde s. 246.

²⁸ J. VINTŘ, *Staročeské pašije*, s. 246–253.

super passione Domini.²⁹ Václav Faulfiš z Budějovic byl od roku 1397 proboštem rokycanského kláštera augustiniánů, po rezignaci v roce 1405 z kláštera odešel a působil v Budějovicích. V letech 1411–1412 vedl soudní spor o dědictví po svém bratrovi Mikuláši Faulfišovi, který je proslulý tím, že přinesl do Čech z Anglie Viklefovy knihy. Z této doby se dochovaly dva drkolenské rukopisné kodexy, které Václav Faulfiš částečně opsál (Cpl. 203 a 204).³⁰

Podle Vintra³¹ je Václav z Rokycan nejen písařem, ale i autorem staročeských pašijí. Závěry jazykového rozboru staročeských pašijí, který provedl Vintř, platí i pro text mamotrektu, a to, že „jazyk této památky má některé rysy řeči mluvené a že se podle hláskových zvláštností dá lokalizovat do jihozápadních Čech“.³² Z jazykové charakteristiky uváděné Vintřem zdůrazňujeme dva jevy a uvádíme příklady z mamotrektu:

1. Písařova tendence zachycovat graficky skutečnou výslovnost, zvláště v hláskové skupině *kd*, která je většinou psána *gd* (např. *gdyž* MamDrk 282^r, *gdež* MamDrk 282^v); vynechávání náslovného *j* (např. *děta* MamDrk 282^r).
2. Nářeční hláskové jevy: *c* za *t* (např. *diece* {< *dietě*} MamDrk 284^v) a protetické *h* před *ř* (např. *hřekli* MamDrk 282^r, *hřémének* MamDrk 282^v).

Mluvená podoba jazyka s výraznými nářečními rysy ovlivnila kromě staročeských pašijí i zápis latinsko-českého mamotrektu.

Latinsko-český mamotrekt na evangelní a epištolní perikopy zahrnuje část církevního roku jak *de tempore* (282^r–297^v), tak i *de sanctis* (297^v–300^v), v rukopise zřetelně oddělenou. Vintř³³ provedl předběžné srovnání českého překladu, které naznačuje textovou blízkost k Evangelii klementinskému (Národní knihovna České republiky, sign. VIII C 17, dále jen *EvKlem*). Toto srovnání se pokusíme zpřesnit na vybraném úryvku z MamDrk. Jedná se o perikopu z první mše slavnosti Narození Páně (L 2,1–14, MamDrk 282^v):

„[282^v] Ewangelium Exiit [Lk 2,1–14]. Exiit edictum v tom času vyjide určenie.³⁴ Descripcio popsanie prvnie. A preside ot vladaře³⁵ syrského Cyrina. Profiterentur priznali. Ascendit autem i vstúpi. Que vocatur slóve. Eo quod esset etc. proto že je byl z domu i z čeledi Davidovy chtě se priznati s Maří sobě otdanú malželkú těhotnú. Cum essent ibi gdyž sta tu byla. Dies dnové. Primogenitum prvorozeného. Et pannis etc. i plénkami jeho obinu. Et reclinavit in presepis i vloži jej v jesličky, neb neměla miesta v obecnici. Et pastores a pastuchy byli v téj vlasti bdiac a nad svým stádem. Et timuerunt timore magno i lekli se strachem velikým. In civitate David v městě Davidově. Infantem děťátko plénkami obvinuto a položeno v jeslech. Et subito etc. a vnahle sta se s andělem mnostvie říšě nebeské chválece boha a řkúc: Chvála na výsosti bohu. Voluntatis vóli.“

²⁹ Srov. J. VINTŘ, *Staročeské pašije*, s. 254, který o autoru mluví jako o „Václavu z Rokycan“.

³⁰ Srov. Pavel ZAHRADNÍK, *Kláster augustiniánů kanovníků v Rokycanech a jeho knihovna*, Bibliotheca Strahoviensis 4–5, 2001, s. 119–120.

³¹ J. VINTŘ, *Staročeské pašije*, s. 254.

³² *Tamtéž*, s. 253.

³³ *Tamtéž*, s. 246.

³⁴ V rukopise: *wrczenie*.

³⁵ Slova *ot vladaře* jsou zapsána na okraji.

Srovnáním perikopy ze slavnosti Narození Páně (L 2,1-14) dochované v EvKlem (44^r) s částmi perikopy v MamDrk (282^v) jsou patrné rozdíly hláskoslovné (*množstvie* EvKlem - *mnostvie* MamDrk; *když* EvKlem - *gdyž* MamDrk), slovosledné (*prunie popsánie* EvKlem - *popsánie prunie* MamDrk), morfologické (imperfektum v EvKlem - složené préteritum MamDrk: *nemějieše* EvKlem - *neměla* MamDrk; *biechu* EvKlem - *byli* MamDrk) a lexikální (*ukázati se* EvKlem - *přiznati se* MamDrk). Z lexikálního a syntaktického hlediska obsahuje MamDrk některé druhoredakční prvky: *se přiznati* (*se ukázati* EvKlem, *se přiznali* BiblBosk, *profiteretur* Vulg), *těhotnú* (*těžkú* EvKlem, *těhotnú* BiblBosk, *praegnante* Vulg), *vlasti* (*kraji* EvKlem, *vlasti* BiblBosk, *regione* Vulg), *střehúc bdenie nočnie* (*střehúce* EvKlem, *ostřiehající bdenie nocnieho* BiblBosk, *custodientes vigiliis noctis* Vulg). Avšak nemá všechny nové obraty a ekvivalenty druhé redakce, nepřejímá tyto nové obraty a slova: *báchu se bázní* BiblBosk (*lekli se strachem* MamDrk, *ulekli se velikým strachem* BiblOl, *timuerunt timore* Vulg), *rytieřstva nebeského* BiblBosk (*mnostvie říšě nebeské* MamDrk, *množstvie říšě nebeské* BiblOl, *militiae caelestis* Vulg), *sláva* BiblBosk (*chvála* MamDrk, *chvála* BiblOl, *gloria* Vulg). Stojí tedy na pomezí první a druhé redakce staročeského překladu bible.

Mnohem blíží než k EvKlem mají české překlady MamDrk k českému meziřádkovému překladu k vybraným perikopám v latinském lekcionáři v rukopisu Národní knihovny České republiky se signaturou I C 27 (dále jen *GlosLekcUKA*) z první poloviny 15. století.³⁶ Jedná se o dílo M. Jana Husa, latinský rukopis *Leccionarium bipartitum*, který se skládá z části zimní (fol. 1^r-117^r) a letní (fol. 122^v-218^v).³⁷ Zimní část *Leccionaria bipartita* vydala na základě sedmi celých rukopisů a dvanácti zlomků Anežka Vidmanová.³⁸ Editorka klade vznik Husova *Leccionaria bipartita* do let 1403/1404.³⁹ Biblické úryvky jsou v některých rukopisech *Leccionaria bipartita* opatřeny občasnými českými glosami. Český interlineární překlad v rukopisu plzeňského městského archivu se sign. 4 e 82, který je psán jinou souvěkou rukou než základní text, stojí podle srovnání Vidmanové⁴⁰ s BiblBosk a BiblPad mezi druhou a třetí redakcí staročeské bible. Pražský rukopis *Leccionaria bipartita* však obsahuje odlišný český překlad. Paralelní znění ve staročeských biblických překladech nachází Vidmanová⁴¹ jen k perikopám z Matoušova evangelia, a to v BiblLitTřeb a v EvKlem. Perikopy čerpané z Lukášova a Janova evangelia a epištolní perikopy jsou však bližší textům druhé redakce, ačkoli se od ní dost liší. Písař nebyl autorem této verze biblického textu, ale „přebíral ji hotovou z některého zatím nezjištěného textu, neboť z téhož zdroje vypsál své překlady dvou perikop na Sexagesimu (2 C 11,19-12,9 a L 8,4-15) i písař jiného rukopisu *Leccionaria*,“⁴² a to drkolenského se sign. Cpl. 138.

³⁶ Anežka VIDMANOVÁ, *České perikopy v Husově leccionariu bipartitu*, Listy filologické 99, 1976, s. 164-171, zde s. 164, udává rozpětí 1420 až 1440.

³⁷ Na to, že tento rukopis *Leccionaire* (který je u Jana GEBAUERA, *Historická mluvnice češtiny I: Hláskosloví*, Praha 1903, s. XVIII, označen zkratkou *LekcA.*) patří k Husově *Postille*, upozornil již V. FLAJŠHANS, *Klaret*, s. XI.

³⁸ Anežka VIDMANOVÁ, *Magistri Iohannis Hus Leccionarium bipartitum pars hiemalis*, Pragae 1988.

³⁹ *Tamtéž*, s. 19.

⁴⁰ A. VIDMANOVÁ, *České perikopy*, s. 164-168.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 168.

⁴² Srov. *tamtéž*, s. 169.

Rozdíly mezi MamDrk (282^v) a GlosLekcUKA (fol. 14^v-17^r) v perikopě ze slavnosti Narození Páně (L 2,1-14) spočívají převážně v hláskosloví (*malželkú* MamDrk, *manželkú* GlosLekcUKA, *gdyž* MamDrk, *když* GlosLekcUKA; *mnostvie* MamDrk, *množstvie* GlosLekcUKA). Další drobné rozdíly jsou morfologické (*sta byla* MamDrk, *byla* GlosLekcUKA; *lekli sě* MamDrk, *lekli sú sě* GlosLekcUKA; *v městě* MamDrk, *v městu* GlosLekcUKA; *řkúc* MamDrk, *řkúce* GlosLekcUKA), slovosledné (*strachem velikým* MamDrk, *velikým strachem* GlosLekcUKA) a lexikální (*prvnie* MamDrk, *prvé* GlosLekcUKA; *pastuchy* MamDrk, *pastúšky* GlosLekcUKA).

Václav z Rokycan zřejmě čerpal staročeský překlad evangelií ze stejného zdroje jako písaři pražské a drkolenské verze Husova *Leccionaria bipartita*, které obsahuje dosud neznámé svérázné znění biblického textu stojícího mezi první a druhou redakcí. Do textu se však promítla Václavova tendence k mluvenému jazyku.

* * *

V příspěvku jsme navázali na práce V. Kyase a B. Ryby o latinsko-českých pomůčkách pro studium latinské bible a představili jsme tři další latinsko-české biblické slovníky, které jsou plodem bohaté lexikografické tvorby a zvýšeného zájmu o biblický text v 15. století. Srovnáním s jinými staročeskými lexikografickými díly jsme zjistili, že se brněnský a kapitulní mamotrekt řadí k četným latinsko-českým lokálním mamotrektům, které vycházejí z původního latinského *Mammotrectu* a z druhé redakce staročeského překladu bible. Drkolenský mamotrekt se však liší od většiny mamotrektů jak formou, tak i obsahem. Přináší dosud málo známý staročeský biblický překlad, který stojí na pomezí mezi první a druhou redakcí. Tím se stává jedinečným pramenem pro další bádání v oblasti staročeského překladu bible.